

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.30>**Дмитро Гладчук,**

ад'юнкта

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЧИННИКИ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРАЦІВНИКАМИ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

У статті акцентується увага на забезпеченні прав людини і громадянина в діяльності працівників Міністерства внутрішніх справ України. Наголошується, що суспільство і державу цікавить не тільки результат діяльності поліції, а й те, як цей результат досягається, а вимога боротися за дотримання правопорядку законними методами і засобами залишається особливо важливою, коли в Україні будуються правова держава і громадянське суспільство. Автор зазначає, що порушення прав і свобод людини і громадянина у поліцейській діяльності можуть бути різними, проте кваліфікуються вони однаково – як правопорушення проти особи, зловживання владою, перевищення службових повноважень та ін., що є причиною проведення низки службових розслідувань, а в деяких випадках і порушення кримінальних проваджень проти працівників поліції. Висловлено переконання, що випадки порушення прав і свобод людини і громадянина з боку працівника поліції є ганебними проявами у поліцейській діяльності, що дискредитують правоохоронну систему в цілому, знижують рівень довіри населення до поліції, а також підривають міжнародний авторитет нашої держави, яка позиціонує себе як така, що активно намагається протидіяти злочинності та проявам корупції. Автором визначено чинники, які впливають на порушення прав і свобод людини і громадянина в правоохоронній, в тому числі і поліцейській, діяльності: доктринальний, законодавчий, особистісний, соціально-психологічний, оціночний чинники, чинник безпеки самого поліцейського. Запропоновано шляхи оптимізації в роботі Міністерства внутрішніх справ України з метою зменшення впливу чинників, які впливають на порушення прав і свобод людини і громадянина у професійній діяльності поліцейського. Зокрема, наголошено, що питання забезпечення працівниками МВС України, в тому числі і поліції, прав і свобод людини і громадянина, визначення характеру морально-етичного спілкування з населенням, встановлення деонтологічних стандартів самої поліцейської діяльності потребує свого концептуального осмислення, доктринального визначення та нормативного закріплення.

Ключові слова: причини та умови, поліцейська діяльність, забезпечення прав людини, порушення, шляхи вирішення.

Постановка проблеми. Реалізація конституційних положень, що проголошують Україну як демократичну, соціальну і правову державу, неможлива без усебічного зміцнення законності й правопорядку, забезпечення прав і свобод громадян. У системі правоохоронних органів України відбуваються серйозні зміни, вдосконалюється їх структура й оновлюється правова база, покращується система підготовки кадрів, зміцнюється матеріально-технічна база, корегуються стратегія і тактика протидії злочинності. Суспільство і державу цікавить не тільки результат діяльності правоохоронних органів, а й те, як цей результат досягається. Вимога боротися за дотримання правопорядку законними методами і засобами залишається особливо важливою, коли в Україні будуються правова держава і громадянське суспільство [1, с. 91-92].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанню законності під час забезпечення прав людини у професійній діяльності працівників МВС України у своїх працях приділяли увагу такі вчені, як: О. Бандурка, Є. Гіда, Л. Гула, Ю. Загуменна, М. Криштанович, О. Негодченко, І. Строков, Л. Шаповал та ін.

Метою статті є виявлення та обґрунтування причин і умов, що сприяють порушенням прав людини у професійній діяльності працівників МВС України.

Виклад основного матеріалу. Як це не прикро констатувати, поряд із тим, що працівники поліції забезпечують та захищають передбачені Конституцією України права і свободи людини і громадянина, вони водночас є потенційними порушниками цих прав і свобод, адже наділені повноваженнями застосовувати заходи примусу. У цьому разі

досить складне завдання – витримати паритетні стосунки, які б не викликали критики та нарікань.

Слід, на наш погляд, згадати принцип, закріплений ст. 29 Загальної декларації прав людини: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [2, с. 12].

Порушення прав і свобод людини і громадянина у поліцейській діяльності можуть бути різними, проте кваліфікуються вони однаково – як правопорушення проти особи, зловживання владою, перевищення службових повноважень та ін., що є причиною проведення низки службових розслідувань, а в деяких випадках і порушення кримінальних проваджень проти працівників поліції.

До найбільш небезпечних посягань на особисті права людини належить незаконне застосування до неї фізичного або психічного насильства, зокрема катування, яке означає будь-яку дію, що нею будь-якій особі навмисне спричиняються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дію, яку вчинила вона або третя особа чи в учиненні якої вона підозрюється. У діяльності працівників поліції факти жорстокого поводження з громадянами не лише мають місце, але є досить поширеним явищем. Порушення законності й дисципліни може бути наслідком свідомого невиконання працівником поліції службових обов'язків, зневажливого ставлення до прав і законних інтересів громадян, нестриманості, невміння орієнтуватися й діяти в складній обстановці тощо. Маючи широкі повноваження, окремі правоохоронці у своїх діях не уникають брутального насильства, що є навмисним та протиправним застосуванням сили працівниками поліції, які свідомо перевищують повноваження, надані їм. Подібно до правопорушників, які ретельно планують злочини, брутальні працівники поліції зазвичай удаються до запобіжних заходів, і їхні злочинні дії залишаються невиявленими [3, с. 175].

Трапляються також випадки застосування надмірної сили або як результат непрацездатності чи недбалості працівника поліції, або ж коли вони виявляються неспроможними розібратися із ситуацією, у якій вони опинилися, без зайвого чи надто нерозважливого застосування сили [4, с. 7].

Тиск чи погрозу застосування насильства до затриманої або якоїсь іншої особи виділяє як порушення прав людини з боку працівників поліції і Є. О. Гада, який зазначає, що такі протиправні дії трапляються, коли працівникові, що проводить допит, не вдається отримати потрібну інформацію законним способом [5, с. 12].

Проблема катувань – одна з найбільш важких. У суспільній думці існує стійке уявлення, що заради викорінення злочинності припустимі будь-які, іноді жорстокі, методи. На основі визнання підозрюваним своєї вини базується формування основної доказової бази про причетність його до вчинення злочину. Тому, незважаючи на декларації про прихильність до ідей прав людини, і законодавець, і суди неохоче йдуть на зміну сформованої практики й законодавства. Це, з одного боку, не досить ефективно запобігає застосуванню катувань, а з іншого – створює сприятливі умови для високого ступеня латентності цього злочину. Остання обставина дає можливість подавати проблему і в очах українського суспільства, і в очах міжнародної громадськості та міжнародних інститутів як незначну. На жаль, часто жорстоке поводження і застосування катувань залишаються безкарними чи, що ще гірше, сприймаються як норма [3, с. 176].

Ще одним видом порушення прав людини з боку працівників поліції є фабрикування доказів, що пов'язано з усними свідченнями, які ніколи не давалися затриманою особою під час допиту, або з речовими доказами, що були підкинуті особі під час затримання або у приміщенні, де проводився обшук [5, с. 13].

Ми переконані, що випадки порушення прав і свобод людини і громадянина з боку працівника поліції є ганебними проявами поліцейської діяльності, що дискредитують правоохоронну систему в цілому, знижують рівень довіри населення до поліції, а також підривають міжнародний авторитет нашої держави, яка позиціонує себе як така, що активно намагається протидіяти злочинності та проявам корупції.

Слушно у цьому аспекті наголошує Л. Ф. Гула, зазначаючи, що важливим аспектом забезпечення прав людини в діяльності МВС України є як недопущення проявів кримінального насильства на всій території країни, так і викорінення фактів жорстокого поводження з громадянами в діяльності окремих співробітників, забезпечення належної правової оцінки кожної такої події [3, с. 176].

Компетенція Національної поліції України у сфері забезпечення прав і свобод людини й громадянина складається з таких

повноважень: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку, тобто підтримання встановлених правовими актами правил поведінки та відносин між людьми, які перебувають у громадських місцях; 2) охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидія злочинності, тобто попередження та припинення правопорушень, забезпечення притягнення до відповідальності винних, відновлення порушених прав і свобод громадян; виявлення й розслідування злочинів та розшук осіб, які їх вчинили [6].

На продовження зазначеного слушно зауважує М. Криштанович, зокрема: здійснюючи захист прав особи на недоторканість житла, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, на невтручання в особисте і сімейне життя, на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, правоохоронні органи мають виконувати завдання, яке полягає в тому, щоб кожний працівник не міг втручатися (обмежувати) здійснення цих прав інакше, ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадянської безпеки, економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб [7, с. 22].

Вважаємо, що для викорінення випадків порушення працівниками поліції прав і свобод людини у професійній діяльності необхідно також встановити причини і умови, що їх породжують. У цьому аспекті думки вчених різноманітні. Проаналізуємо їх.

Так, наприклад, Ю. О. Загуменна вважає, що причиною порушення прав і свобод людини і громадянина поліцейськими та неналежного виконання професійних обов'язків є інтенсивність праці, незадовільне соціальне і грошове забезпечення, законодавча відсутність можливості роботи за сумісництвом тощо.

Якщо професійний ризик, який інколи обертається для працівників органів внутрішніх справ втратою життя й здоров'я, постійні перевантаження на службі свого часу компенсувалися підвищенням матеріальним забезпеченням та соціальними гарантіями, то тепер більшість працівників поліції (насамперед у регіонах) поповнює соціально вразливі верстви [8, с. 380].

Л. Ф. Гула визначає, що причиною безвідповідального ставлення працівників МВС до захисту прав і свобод людини іноді є сама специфіка правоохоронної діяльності, а іноді це пов'язано з недостатнім рівнем їхніх про-

фесійних, моральних та психологічних якостей, відсутністю в них необхідної впевненості у важливості та відповідальності їхньої суспільної ролі. Негативний вплив, який відчуває правоохоронець у спілкуванні зі злочинним середовищем, часом стає на заваді виконанню обов'язків із забезпечення прав і свобод людей, яким він присягався чесно служити [3, с. 177].

Враховуючи висловлені вище думки вчених, ми визначили причини і умови та систематизували чинники, які впливають на порушення прав і свобод людини і громадянина в правоохоронній, в тому числі і поліцейській, діяльності:

1) доктринальний чинник – відсутність єдиної концепції на загальнодержавному рівні для представників різних правоохоронних відомств і служб щодо деонтологічних стандартів юридичної діяльності, єдиних морально-етичних норм, які повинні бути доведені до відома кожного працівника правоохоронного відомства;

2) законодавчий чинник – відсутність належного нормативного визначення основних етичних норм, деонтологічних засад: детальна регламентація процесу морально-етичної взаємодії поліції з населенням, визначення пріоритетів, встановлення еталонів поведінки працівника поліції тощо;

3) особистісний чинник – визначається рівнем правової культури, правової свідомості працівника поліції, його психофізіологічним станом, естетичним смаком та ін.;

4) чинник безпеки самого поліцейського – відчуття стану захищеності працівника поліції державою від необ'єктивної оцінки його дій, наявність відповідних юридичних гарантій тощо;

5) соціально-психологічні чинники – постійні контакти зі злочинцями та аморальними елементами, конфліктність роботи, задоволення або незадоволення роботою, престиж поліцейської діяльності;

6) оціночний чинник – ефективність діяльності того чи іншого підрозділу поліції визначається встановленими статистичними показниками роботи, коли здійснюється порівняння з аналогічними періодами минулого року і визначається начебто погіршення або покращення в діяльності поліції.

Визначені нами причини та умови, які сприяють порушенню прав і свобод людини і громадянина у поліцейській діяльності, дозволяють сформулювати пропозиції щодо їх розв'язання та виокремити перспективні шляхи вирішення таких проблемних питань.

Слушною є пропозиція Л. Ф. Гули, яка полягає в тому, що у професійній діяльності працівника поліції треба зламати стерео-

типи мислення й поведінки, часто наперед агресивного ставлення до осіб, які вчинили злочини, а також міцні редути «кругової поруки» й обстоювання будь-якою ціною «честі мундира» навіть у разі очевидності вчинення злочину колегою – працівником правоохоронного органу [3, с. 178].

Наступною пропозицією є посилення уваги керівництва МВС України до діяльності служб внутрішньої безпеки, моніторингу, інспекції з особового складу в аспекті здійснення профілактичної роботи, спрямованої на упередження виникнення причин та умов, що сприяють порушенню прав і свобод людини і громадянина з боку працівника поліції. Адже, як зазначає Ю. О. Загуменна, цими службами застосовуються різноманітні форми контролю, серед яких – інспектування, планові та раптові перевірки, комплексні відпрацювання, під час яких виявляються недоліки та надається практична допомога. Контрольні функції реалізуються як гласними, так і негласними методами відповідно до чинного законодавства [8, с. 378-379]. Сподіваємось, що у недалекій перспективі служба внутрішньої безпеки МВС стане такою структурою, в діяльності якої буде домінувати захист працівника поліції від протиправних посягань, соціальних конфліктів і вже на другому місці будуть контрольні й каральні функції.

Крім цього, питання забезпечення працівниками МВС України, в тому числі і поліції, прав і свобод людини і громадянина, визначення характеру морально-етичного спілкування з населенням, встановлення деонтологічних стандартів самої поліцейської діяльності потребує свого концептуального осмислення, доктринального визначення та нормативного закріплення. Позитивним прикладом такого роду проведеної діяльності є зарубіжний досвід таких країн, як Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Ірландія, США, Франція та ін., де на законодавчому рівні прийнято кодекси деонтологічної поведінки поліцейських.

Не менш важливою, на наш погляд, є пропозиція щодо підвищення «професіоналізму» сучасного поліцейського, відхід від стереотипу, що працівник поліції – це вузькоспеціалізований фахівець. Навпаки, для налагодження партнерських відносин із населенням працівник поліції повинен бути духовно та інтелектуально розвиненою особистістю, мати високий рівень правової культури, належний освітній рівень, відповідні службові знання, вміння та навички, керуватися професійними цінностями, мати належне психологічне налаштування

та постійно підвищувати рівень своєї майстерності. У цьому аспекті нагальною є робота з кадрами, включаючи відбір, підготовку та розміщення. Удосконалення потребують механізм і методика відбору кандидатів на службу в поліцію на конкурсній основі за міжнародними стандартами поліцейської системи, причому це стосується як відбору кандидатів на службу в конкретних службах і підрозділах, так і комплектування абітурієнтами навчальних закладів системи МВС України.

Актуальною у всі часи була і залишається пропозиція щодо формування позитивного іміджу поліцейської діяльності насамперед через засоби масової інформації шляхом налагодження ефективної та конструктивної взаємодії, обміну інформацією, висвітлення позитивних прикладів службової діяльності тощо.

Варто позбавити поліцію залежності від статистичних показників про стан злочинності. Необхідна якісно нова система критеріїв оцінки ефективності діяльності та організації контролю. Такими критеріями оцінки, на наш погляд, можуть бути: навантаження, інтенсивність праці, якість діяльності та дотримання законності тощо.

Очевидно, що в процесі правоохоронної діяльності мають місце суперечності, вирішення яких можливе, як видається, лише на найбільш високому, філософсько-правовому рівні, а не на рівні галузевих юридичних наук. Йдеться насамперед про суперечності між обов'язками держави щодо створення гарантій забезпечення прав та свобод громадян, системи правового захисту їх від злочинних посягань та особливостями правоохоронної діяльності, які передбачають в окремих випадках обмеження прав та свобод громадян, зокрема, під час проведення заходів щодо розкриття злочинів. У цьому зв'язку показовим є питання, яке ставиться дуже чітко вітчизняними науковцями-криміналістами: «Чому саме віддається перевага в боротьбі зі злочинністю – захисту прав та свобод людини або створенню умов для встановлення об'єктивної істини при розслідуванні кримінальних проваджень?» [9, с. 107].

Слушно у цьому аспекті зазначає Л. А. Шаповал: «У правовому суспільстві засоби забезпечення та захисту прав та свобод не можуть бути будь-якими, а благородна мета ніяк не виправдовує аморальних і протиправних діянь, спрямованих на її досягнення, бо в такій державі чинний принцип верховенства права, а це означає, що діяльність правоохоронних органів може ґрунтуватися лише на морально-етичних та правових засадах» [10, с. 35].

Висновки

Таким чином, особливості діяльності МВС України щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина визначаються засобами та методами цієї діяльності, а причини та умови, що породжують їх порушення у професійній діяльності, багато в чому залежать від рівня соціально-економічного та політичного розвитку країни, професіоналізму самих співробітників, закріплених та регламентованих деонтологічних стандартів тощо. У зв'язку з цим зазначене питання завжди буде актуальним в українському суспільстві, адже динамічні зміни у розвитку соціальних явищ і процесів зумовлюють використання та запровадження нових методів, засобів і заходів щодо забезпечення прав людини працівниками МВС України у своїй повсякденній діяльності, що не завжди вдається швидко та оперативним чином здійснити. Тому необхідно застосовувати елементи стратегічного планування та прогнозування роботи відомства, зокрема, і в напрямі забезпечення прав людини.

Список використаних джерел:

1. Антонов К.В., Антонов Р.К. Окремі проблеми забезпечення прав і свобод громадян в оперативно-розшуковій діяльності правоохоронних органів в умовах дії нового КПК України. *Вісник АМСУ. Серія «Право»*. 2013. № 2 (11). С. 91-97.

2. Загальна декларація прав людини. Права людини і професійні стандарти для працівників правоохоронних органів в документах міжнародних організацій. Київ : Сфера, 2002. С. 9–12.

3. Гула Л.Ф. Заходи щодо запобігання порушення законності та прав і свобод людини працівниками органів внутрішніх справ. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. № 2. С. 173-180.

4. Діяльність ОВС України в забезпеченні прав людини за сучасних умов. *Іменем Закону*. 2005. № 42 (5480). 44 с.

5. Гіда Є.О. Загальнолюдські стандарти прав людини і забезпечення їх реалізації в діяльності міліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2000. 16 с.

6. Про Національну поліцію України : Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 12.11.2020).

7. Криштанович М. Діяльність ОВС щодо захисту прав і свобод людини як важлива умова забезпечення національної безпеки України. *Науковий вісник «Демократичне самоврядування»*. 2013. Вип. 12. С. 17-25.

8. Загуменна Ю.О. Основні напрямки забезпечення прав і свобод людини в діяльності органів внутрішніх справ. *Форум Права*. 2010. № 4. С. 376-382.

9. Строков І. Забезпечення прав і свобод людини у кримінальному судочинстві. *Право України*. 2001. № 3. С. 106-110.

10. Шаповал Л.А. Морально-етичні засади діяльності працівників органів внутрішніх справ. *Іменем Закону*. 2007. № 14. С. 35.

Dmytro Hladchuk. Factors of human rights violations by employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

The article focuses on ensuring human and civil rights in the activities of employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It is emphasized that society and the state are interested not only in the result of policing, but also in how this result is achieved, and the requirement to fight for law and order by legal methods and means remains especially important when building the rule of law and civil society in Ukraine. The author notes that violations of human and civil rights and freedoms in policing may be different, but they are classified equally – as an offense against a person, abuse of power, abuse of office, etc., which is the reason for a number of official investigations, and in some cases, and the initiation of criminal proceedings against police officers. It is believed that violations of human and civil rights and freedoms by police officers are shameful manifestations of policing, discrediting the law enforcement system as a whole, reducing public confidence in the police, and undermining the international prestige of our state, which positions itself as such. which actively tries to combat crime and corruption. The author identifies the factors that affect the violation of human and civil rights and freedoms in law enforcement, including and policing: doctrinal, legislative, personal, socio-psychological, evaluative factors, the safety factor of the policeman. Ways to optimize the work of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in order to reduce the impact of factors that affect the violation of human and civil rights and freedoms in the professional activities of police officers. In particular, it was emphasized that the issue of providing employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, including and the police, human and civil rights and freedoms, determining the nature of moral and ethical communication with the population, establishing deontological standards of policing itself, requires its conceptual understanding, doctrinal definition and normative consolidation.

Key words: causes and conditions, policing, human rights, violations, solutions.